

דרשת שבת הגדול - ליל שבת פרשת צו תשע"ח

בעניין חתימה היתר עיסקא אצל הרב בשעת מכירת חמץ

שיעור בית הכנסת חניכי הישיבות "ארחות איש"

לאחרונה יש שבאו בהצעה שבזמן מכירת חמץ יחתום כל אדם אצל הרב על שטר היתר עיסקא שבו הוא מצהיר שכל העסקים שיעשה אם יש בהם חשש רבית יהיו ע"פ הית"ע, וכאשר יעסוק בפועל בעסקאות כגון קניית דירה וכיוצ"ב יחזור ויפרש עם הצד השני שבעיסקא שכל ההסכמים שביניהם הם ע"פ היתר עיסקא שחתם אצל הרב, וראינו צורך להבהיר בזה כמה דברים^א.

היתר עיסקא כללי

א. נחלקו חכמי ישראל בשנת תרפ"ד אם מהני היתר עיסקא כללי, והיינו כאשר המלוה והלוה חתמו כל אחד בפני עצמו שכל עסקיהם יהיו ע"פ הית"ע אך בזמן ההלוואה לא הזכירו ביניהם כלל את ענין ההיתר עיסקא. האדמו"ר מלובלין הגאון רבי עזריאל אייגר זצ"ל בספרו "תקנת רבים" הציע להנהיג היתר עיסקא כללי ולדעתו הדבר מועיל למנוע חששות רבית משום שכל אחד מהצדדים גילה דעתו בחתימתו על ההית"ע הכללי שרצונו שעסקיו יהיו ע"פ הית"ע, וממילא כל העסקים שיעשה עם חברו [שגם חתם על היתר עיסקא שכזה] יהיו חלים כדת וכדין בלי חששות רבית. וכמה גדולים באותה תקופה הסכימו עם הצעתו זו, וביניהם היו הגאון רבי מאיר אריק זצ"ל והאדמו"ר בעל האמרי אמת מגור זצ"ל וטעמם דכמו שמצינו בהלכות נדרים שמועילה מסירת מודעה שכל הנדרים שמכאן ולהבא לא יחולו, ה"נ גם כלפי איסורי רבית תועיל מודעה כזו, ועוד שמצינו שכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה, וה"נ נימא שכל מה שעושה יהיה על פי מה שמסר מודעה בתחילה.

ואחרים חלקו על היתר זה ובהם הגר"א קוטלר זצ"ל וכן הסכים עמו חמיו הגר"ז מלצר זצ"ל שנקטו שאין הית"ע כזה חל כלל, דכיון שבשעת ההלוואה עצמה לא הוזכר ענין ההית"ע אין תוקף למה שלא הוסכם להדיא ביו שני הצדדים, ואף שכל אחד מהם חתם והצהיר שכל עסקיו הם ע"פ הית"ע אין זה מועיל כלל, דסו"ס כיון שבזמן ההלוואה לא פירשו זאת אין חתימתו הנ"ל מחייבתו כלל ע"פ דין. ואינו דומה למוסר מודעה על נדרים שידור מכאן ולהבא, דשאני נדר הואיל והוא דבר שבינו למקום, משא"כ בתנאי ממוני אין מסירת מודעה מועילה כלל, אפילו כאשר כל אחד מהצדדים חתם בפנ"ע על ההית"ע הנ"ל.

ועוד הוסיף הגר"א קוטלר זצ"ל שלא מצינו מסירת מודעה אלא לבטל את הנדר ולעשותו נדר בטעות, אך לא מצינו שע"י מסירת מודעה נחדש חלות שלא נאמרה במפורש, והיות וענין היתר עיסקא כולל בתוכו התחייבויות של מקבל העיסקא [דהיינו הלוה] להתעסק ולהרויח עבור נותן העיסקא, וכן שלא יהיה נאמן על ההפסד הקרן בשבועה אלא דוקא בעדים, וכל כה"ג לא מועילה מסירת מודעה לחדש התחייבות זו. וכבר פשטה ההוראה שלא לסמוך על היתר עיסקא כללי.

ב. ואפילו אם כל אחד חשב בליבו בזמן ההלוואה שהיא נעשית ע"פ הית"ע אין בכך כלום דדברים שבלב אינם דברים ואין העיסקא שביניהם חלה אלא לפי מה שנדברו שני הצדדים להדיא ביניהם.

חתימה היתר עיסקא אצל רב דינה כהיתר עיסקא כללי

ג. ופשוט שאף אם אדם חתם על היתר עיסקא אצל רב אין זה היתר עיסקא "פרטי" אלא "כללי", ואף אם בזמן חתימתו הסכים להצטרף למאגר של חותמי היתר עיסקא עדיין הוא בגדר הנ"ל של היתר עיסקא "כללי", וא"א להגדירו כהית"ע "פרטי", כיון שבשעת העיסקא לא פירשו הצדדים ביניהם שהדבר נעשה ע"פ הית"ע.

תליית היתר עיסקא בחנות

ד. בעל חנות שתולה היתר עיסקא בקיר החנות, אין בזה כדי להתיר את העסקאות הנעשות בחנות, אם יש בהם חשש רבית, כיון שדינו ככל היתר עיסקא כללי, כיון שלא נאמר להדיא בכל קניה שבין הקונה למוכר שהדבר נעשה ע"פ ההיתר עיסקא בנוסח המועיל.

ואין זה דומה לבנקים וחברות ציבוריות שיש דעות בפוסקים שסוברים שמהני הית"ע שהם מציבים בבנק וכו', דשאני בנק שיש לו תקנון ובה י"ל שכל מי שמתעסק עם הבנק כפוף לתקנות הבנק, אבל בחנות ובעסק רגילים אין מציאות כזו של "תקנון" חנות ולא שייך לומר שזה יחייב את כל באי החנות בסתמא בלי שיפרשו להדיא ביניהם^ב. וגם לעניין בנק אין הדבר מוסכם שההית"ע של

^א והנה מצינו נידון דומה והוא מה שמצוי בהרבה מקומות בעשרות שנים האחרונות, שהגבאים תולים מודעה שבה כתוב שחפצים שישארו לאחר זמן מסויים ילקחו מהמקום וכו', וגם כאן יש לעיין איך מועילה תליית המודעה כאשר אין לנו ראייה מפורשת ששני הצדדים הסכימו על כך.

ומצינו לגדולי ההוראה שנתנו עצה זו, אלא דהתם יסוד ההיתר בנוי על הא שכאשר אדם נכנס לרשות שאינה שלו, יכולים בעלי המקום או אלו שאחראים לניהול המקום להתנות מראש שההתנהלות במקום תהיה על פי הכללים שהם קובעים, ולכן גם אם לא היו תולים את המודעה אזי מדינא כיון שהחפצים מונחים ברשות אחרים יכולים האחרים לעשות בהם כרצונם, אלא שעדיין מוטלת עליהם חובת השבת אבידה, וע"ז מהני תליית המודעה לפרסם לרבים שלא יתחייבו בעלי המקום בהשבה.

^ב הדברים נתבררו עם מו"ר הגר"ש גלבר שליט"א.

הבנק מועיל לכל הלקוחות אלא יש הסוברים שכל לקוח צריך לחתום על היתר עיסקא "פרטי" מול מורשה חתימה מטעם הבנק.¹

חובה לפרש בכל עיסקא שהדבר נעשה על פי היתר

עיסקא

ה. ויש לידע שאם בזמן ההלואה [או שאר העסקאות] פירשו הצדדים שהעיסקא נעשית ע"פ הית"ע מסויים [כגון כתיקון מהר"ם או שאר נוסחאות מועילות שנדפסו בספרים העוסקים בעניינים אלו] הרי זה מועיל אף אם לא חתמו הצדדים כלל על שטר אצל הרב שכל עסקיהם נעשים ע"פ הית"ע.

שני אנשים שלמדו הלכות רבית והלוו ברבית בלי

היתר עיסקא

ו. גם בגוונא ששני אנשים למדו הלכות רבית יחדיו ואח"כ מיד בסמוך עשו ביניהם עסק או הלוו אחד לשני ברבית, אין אנו אומרים שמכיון שלמדו רבית ואנן סהדי שלא רצו להלוות ברבית אזי ההלואה ביניהם היא ע"פ היתר עיסקא. והטעם דהיתר עיסקא היא יצירת חלות ואי אפשר לעשות אותה באומדנא והיא צריכה להיעשות באופן מעשי.

[אמנם יתכן שבכה"ג שלא רצו להלוות ברבית, יהיה נידון של מקח טעות ונימא שלא היתה כאן הלוואה אלא המעות הם כעין גזל שלא שייך בהם איסור רבית].

שני אנשים שנתנו אחד לשני התחייבות הדדית

ז. יש לעיין מה הדין בב' אנשים שחתמו ביניהם שכל העסקים שביניהם מכאן ואילך לעולם יהיו ע"פ הית"ע, ושכחו שחתמו על שטר כזה, האם שטר זה שחתמו עליו מציל אותם מאיסור רבית, או נימא כיון ששכחו לגמרי מתנאי זה אין זה מחייב אותם כלל.

הכנסת היתר עיסקא למאגר

ח. וחברו גם חתם נמצא ששניהם מחוייבים אחד כלפי השני, ולפי הנ"ל יש לעיין האם מהני לעשות כן, כיון שיתכן שאם הנ"ל שכחו ולא כתבו בשעה ההלואה שהיא נעשית ע"פ הית"ע לא מהני מה שסיכמו בעבר.

מאגר המיועד להתחברות מול חברות

ט. ואין זה דומה למה שחידשו לעשות מאגר לחתימה מול חברות גדולות המנפיקות אג"ח, דשם אין דרך לעשות הסכם עם החברה באופן פרטי והדרך היחידה היא להירשם במאגר, וממילא אין חסרון בזה שבשעת ההלואה לא חתמו על הית"ע, כיון שאין אפשרות לעשות כן תלינן שסמכו על מה שחתמו בתחילה.

היתרי עיסקא שונים שבין המלוה ללוה

י. עוד יש לדון בגוונא שלמלוה יש היתר עיסקא שתוכנו שונה משל חברו, וכגון שבאחד כתוב שהוא שותף רק העסקים המותרים ואצל חברו ההית"ע הוא בנוסח שהוא שותף בכל עסקיו, וכן בגוונא שאחד מהנוסחאות הוא ע"פ החכמ"א ושל חברו הוא בנוסח הרגיל, האם נימא שיש סתירה בין ההית"ע ולא נדע של מי גובר. ונראה שאין לחוש בכה"ג כיון שאם תהיה ביניהם מחלוקת בית הדין יקבע איזה הית"ע גובר.

להיזהר מטעות בהיתר עיסקא שנחתם אצל הרב

יא. ואף שטוב לעורר את הציבור על איסורי רבית ועל הצורך בהיתר עיסקא כאשר יש חששות רבית, וביותר על הצורך החשוב בהבנת ענין ההית"ע שדורש ישוב הדעת וצריך להיעשות במתינות באופן שאכן יובנו הדברים היטב למתעסקים, מ"מ יש להיזהר מאד שלא תצא ח"ו תקלה מתחת יד העוסקים בזה, דרבים מהמון העם יטעו ויחשבו שבזה שחתמו על היתר עיסקא אצל הרב, מעתה הם פטורים מלפרש בזמן העיסקא שהיא נעשית ע"פ הית"ע, ויסברו שדי בחתימתם הנ"ל, ונמצא שלא חתמו אלא על היתר עיסקא כללי שכאמור נתפשטה ההוראה לאיסור בזה.

קריאת קודש

לכבוד הרבנים החשובים היושבים על מדין, כל אחד ואחד בשמו הטוב יבורך!

הנה ידוע בשער בת רבים גדול וחומר איסור ריבית, שאמרו חז"ל עליה שהנכשל בה כאילו עשה ועבר כל עבירות שבעולם (שמרי"ר לא, יג), ונכסיו מתמוטטין (בי"מ ע"א), ולעומת זאת הגוהר בה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה כל המצוות (שמרי"ר שם), ומתברך בכל הברכות ונכסיו עולים ומתברכים.

ובפרט בזמנינו, שהאיסור נוגע לכל אחד ואחד ובכל מצב ומצב, שכל אחד שיש לו חשבונות גז, חשמל, מים וטלפון וכדו', וכל הקונה או מוכר דירה, וכן שוכר ומשכיר דירה, וכן בכל הלוואת או מכירת מטבעות זרות והמסחר בה, קיימים הרבה חששות של ריבית, ואם אין גוהרים מלעשותו כראוי וכהלכה, קרובים ליכשל באיסורי תורה ח"ו.

ובהרבה מקרים אין צעה לינצל מהאיסור, אלא על ידי עשיית "היתר עיסקא" כהלכתו כראוי וכנכון, שזהו הפתרון היחיד בהרבה מקרים לינצל מהאיסור.

ובפרט, שכיום רוב הבנקים, חברות אשראי, פלפונים וחברת חשמל וכדו', יש להם היתר עיסקא, אבל האדם העוסק מול החברות מעולם לא חתם על היתר עיסקא עם החברה, ולעומת זאת על הריבית הוא כן חותם, ואינו יודע כלל שפעולותיו איתם הוא כפוף להיתר עיסקא, ואפי' בידע שיש מושג היתר עיסקא הוא מבין שזה קמיע שמתירה ריבית.

ולכן חשוב שכל יחיד יחתום ויצהיר ויתחייב שכל עסקיו הוא עפ"י היתר עיסקא, ובחתימה זו נותן רשות להעבירו ולפרסמו לכל המעוניין, ובכל עשיית עסק או קניה ירש שזה כפוף להיתר עיסקא שחתמתי והצהרתי בפני הרב ואז כששני הצדדים - החברה והאדם - חתומים ומחוייבים בהיתר עיסקא, בזה יהיה יתיר תוקף להיתר עיסקא.

על כן נכוון ונחוץ להנהיג, שכל אחד ואחד המגיע אל הרב למכור חמצו לפני פסח, או בכל הזדמנות, יחתום בד בבד גם על היתר עיסקא, ובה ינצל מהאיסור החמור שלא ליכשל בה.

ובזכות מצוה זו נזכה לכל הברכות הכתובות בתורה, ולכל הברכות שהבטיחו חז"ל למי שנוהר באיסור זה, ולמהרה ולגוהר שלומים תן.

ג. יש לציין דאף אחר חתימה על היתר עיסקא זו, יש לוודא בכל פעולה שעושה עם חברה מסוימת שגם לחברה יש היתר עיסקא. כמו כן צריך שצד החייב הלווה יהיה לו נכס המגיע רוחיים כמו דירה וכדו', שזהו תנאי יסודי לעשות היתר עיסקא, וכן יבין העיקרון שהגוהר הופך לשותף בנכסי הלווה - החייב.

¹ עוד יש להוסיף שאם באנו לחשוש שבנקים או חברות ציבוריות וכו' שחתמו על הית"ע אין ההית"ע שהחברה חתמה עליו מועיל כיון שלא הוסכם הדבר בין שני הצדדים, אזי אין שום ערך ותועלת במה שאדם החותם על החוזה יוסיף הערה שהכל נעשה ע"פ הית"ע מסויים, כיון שהדבר לא אושר ע"י מורשה חתימה המוסמך לכך, וכ"ש שלא מהני מה שחתם אצל הרב שכל עסקיו יהיו ע"פ הית"ע.